

*Philosophy of Education
Философия на образованието*

ФИЛОСОФСКИ ОСНОВИ НА ИНТЕГРАЦИЯТА И ВКЛЮЧАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Настоящото изследване насочва вниманието на читателя към философския произход на феномена интеграция. Разглеждат се различни философски аспекти на интеграцията и включващото образование на децата със специални образователни потребности. Изясняват се значимостта и ролята на аксиологичния подход за преодоляване на социално-културни стереотипи за хората с увреждания, равнопоставеност и свобода на избор. Анализират се различни философски разработки за етиката на живота, толерантността, философски идеи за екзистенциализма, които са изключително важни за разбиране същността на интеграцията и включващото образование.

Keywords: integration, inclusive education, people with disabilities, philosophical aspects, education, children with special educational needs

Днес за най-високата ценност във философията се признава човекът като самоценност, която не се нуждае от обосноваване, а самата лежи в основата на обосноваване на приемливи ценности.

Разсъждавайки за образование, трябва да си поставим въпроса – какви ценности са в основата на съвременния стремеж за осъществяване на интеграция и включващо образование?

Философията на XIX – XX век се опитва да измени света, а XXI век е белязан от желанието на философите не толкова да променят света, заостряйки противоречията между хората, а да го обединят, интегрирайки ги:

- интегриране на различни вероизповедания;
- интегриране на нашата образователна система в международната система;
- интегриране образованието на децата в норма и на деца със специални образователни потребности и др. п.

Във философския дискурс днес активно се обсъждат концепции, свързани с въвеждането и разпространението на интеграцията, на включването като една

от най-важните задачи на държавната политика в областта на образованието. Именно включването благодарение на своята гъвкава организация на образователния процес е в състояние да предостави подходяща форма на обучение на хората в трудни житейски обстоятелства и с различни видове проблеми.

В съвременната литература, посветена на образованието на хората с увреждания (специални потребности), терминът включване (*inclusion* – инклузия) започна да измества преди това използваното понятие интеграция и в някои случаи до известна степен му се противопоставя, претендирайки за по-точно изразяване на променящото се разбиране на правата на хората, включително на тези с увреждания.

Във връзка с това включващото образование се базира на социалния модел, основаващ се на идеята за включващо общество. Общество, в което се създават отношения, опитващи се да разберат и да съдействат на социалната практика на Другите (нестандартните), различаващите се. Необходимо е да се подчертае, че тези Други (нестандартни), различаващи се са хора, принадлежащи към културни, религиозни, етнически, езикови малцинства, надарени, имащи психофизически, социални, поведенчески отклонения от приетите норми или в положителна, или в отрицателна посока, и др.

Интеграцията, като форма на социален живот, предвижда за човека със специални потребности неограничено участие и свобода на избор (форми, начини, степен) във всички социални процеси, на всички нива на образование, в свободното време, по време на работа, при изпълнението на различни социални роли и функции.

Фундаментален социално-философски принцип на интеграцията и включването е категорията ***свобода на избор***.

За философията, като форма на обществено съзнание, е важно разработването на мирогледните основи на интеграцията и включващото образование като нова социокултурна реалност и развитието на методологичните основи на познание на закономерностите на въвеждане и развитие на включващите процеси.

Съсредоточаването върху философския произход на феномена интеграция е изключително важно не само за разбиране на перспективите за по-нататъшното му развитие, но за осмисляне на формите и методите на реализация в конкретното време и на конкретното място.

Като философско учение за ценностите – тяхната природа, структурата им в света, мястото им в реалността и връзката помежду им, тяхната обусловеност от социални и културни фактори, както и ролята им във формирането на личността, на социалните групи и обществото – ***аксиологията е органично начало на социалната интеграция и включващото образование***.

В центъра на аксиологичното мислене е концепцията за взаимозависимия и взаимодействащия свят. Тази концепция утвърждава, че нашият свят – това е свят на цялостния човек, затова е важно да се научим да приемаме

не само общото, това, което обединява човечеството, но и другото, отличаващото се, което характеризира всеки отделен човек (Сластенин, Чижакова, 2003: 192).

Аксиологичният подход, като методологическа основа на включването, позволява да се разгледа образованието като социален и културен феномен, който се изразява в основните идеи: универсалност и фундаменталност на хуманистичните ценности, единство на цели и средства, приоритет на идеята за свобода. Една от хуманистичните ценности на съвременността – признаването правото на всеки човек на уважение и приемане на неговите индивидуални особености, намира своя израз в реалните възможности на хората с увреждания да се обучават в общообразователни институции.

Аксиологическата позиция на някои съвременни философски направления дава възможност да се анализират проблемите на ценностното отношение към самия феномен включващо образование и лицето с увреждания в условията на това образование; резултатите от разбирането могат да бъдат полезни при решаване на онтологични проблеми – като например проблема с качеството на живот на лица с увреждания при наличието и отсъствието на включващо образование. Естеството на решение на тези проблеми определя характеристиките на социално-философското разбиране на живота и преди всичко образованието, социализацията и оцеляването на човека с увреждания в съвременния свят.

Аксиологическите аспекти на включване предполагат фундаментална промяна на системата на ценностите в новата парадигма „образование за всички“, преодоляване на социално-културни стереотипи за хората с увреждания, равнопоставеност и свобода на избор. За децата със специални образователни потребности това се изразява в правото на избор на масова образователна институция – обикновено масово училище / детска градина, където се създават безбариерна за тях среда, условия, които са адекватни на техните особености и предполагащи активно участие в образователния процес, получаване на качествено образование и приемане в детската общност от връстниците в норма, т.е. включване.

Принципите на включващото образование в съдържанието си отразяват основните ценности, от които трябва да се ръководи образователната общност.

Като основа на философията на включващото образование в методологично отношение аксиологията логично се допълва от идеите на философската и педагогическата антропология.

От гледна точка на *философската и педагогическата антропология*, изследователите могат да се обърнат към изучаването на антропологичните аспекти на обучението и развитието на лицата с увреждания по отношение на включващото образование въз основа на принципа, че човекът с увреждане в по-голяма степен, отколкото всеки друг човек, има нужда от образование.

Това се постига само в процеса на диалог, на непрекъснато и активно взаимодействие на човека със социално-културната среда през целия му живот и дейност в определен исторически момент.

Обърнат към същността, уникалността, самобитността на човека, антропологичният подход се явява в качеството на основополагащ, определящ и опосредстващ смисъл на включващото образование, негово съдържание, диалогичност на неговата същност като идея, мисъл, практика.

Изучаването на философските проблеми на включване не може да пренебрегне въпроса *за етиката* – нормите и правилата на човешкото поведение, задълженията на хората един към друг в условията на съвместното обучение, проблем на формиране етоса на включващата образователна среда под влияние на хуманистичната етика.

Доминиращата в дадено общество етика определя мястото на човека с увреждания в съществуващата система от ценности на обществото, както и изграждането на съответстваща на тези ценности образователна система, а от тук и успеха на интеграцията и включването.

Формирането на модерната хуманистична социокултурна парадигма значително се повлиява от *етиката на живота*, за разработването на чиято концепция допринасят много мислители и философи на XX век. Сред тях важно място заема *Алберт Швайцер*. Животът според него е най-съкровено от това, което създава природата, и затова изисква най-голямо уважение. Етиката на почит към живота – това е етиката на любовта. Човекът, който наистина е етичен, смята всеки живот за свещен, включително и този, който от човешка гледна точка би трябвало да е в долната част на ценностите на скалата. За автора „благоволение пред живота“ се отнася към естествения живот така, както и към духовния. Колкото по-силна е почитта към естествения живот, толкова повече хора ще я изпитват и към духовния живот. Швайцер стига до заключението: „Етиката на благоволение пред живота включва всичко, което може да се нарече любов, преданост, съпреживяване в скръб и радост и съпричастност“ (1992).

Големият хуманист е убеден, че етиката на благоволение към живота не прави разлика между живота на по-висшия или по-нисшия, по-ценното или по-малко ценното. Разработената система от етични принципи нарича „Почит към живота“. Един от основните принципи на етиката му е принципът „човек на човек“. Всяко човешко същество, както пише, трябва да бъде тясно свързано с останалите. Ето защо човек не може да бъде чужд на другия човек.

Определението на А. Швайцер за същността на етиката е лаконично и изчерпателно: това, което подкрепя и продължава живота, е добро; което го уврежда и нарушава, е лошо. Той подчертава, че зачитането, уважението към живота изисква от всеки да жертва частица от живота си заради другите, за благо на другите.

Хуманистичната етика, етиката на живота разглежда всички хора като принадлежащи към едно човешко съобщество, независимо дали те могат да дадат нещо на обществото, или не, отговарят ли на определени критерии за полезност, значимост за обществото, установени отвън, или не.

Такава етична концепция утвърждава ценността на живота на всяко човешко същество, безусловното му право на пълноценен живот независимо от проблемите, които има в психофизическото си развитие, абсолютното право на образование и необходима и адекватна помощ в съответствие със специалните му потребности, правото на достоен живот сред хората, както и правото на уважение.

Особено значение за изследване на проблема за включващото образование имат различни философски разработки за **толерантността**.

Разглежда се не просто като признаване и уважаване на убежденията и действията на другите хора, но и като признаване и уважаване на самите отличаващи се от нас хора, на „другите“, толерантността се определя и като най-сериозната „бариера“ в преодоляването на проблема неприемане, игнориране, отхвърляне на „различните“.

Това определя междусубектния характер на толерантността като базов принцип на организация на човешкото съобщество, актуализирана динамика на неговото развитие.

От гледна точка на нашето изследване особен интерес представлява аксиологичният подход, който определя толерантността като „собствена ценност“ в два контекста:

1. като ценностно отношение към хората изобщо, като цяло;
2. като ценностно отношение към представителите на всички социално-културни (етнически, религиозни, субкултурни) групи.

Определяне на толерантността чрез ценностното отношение към хората е неслучайно, тъй като е близо до разбирането на търпимостта към другите. През последните години много изследователи все повече включват в разбирането на толерантността интереса към другите – признаване, уважаване и приемане на различни културни различия; готовност за диалог с другите; съчувствие и състрадание към другия (Асмолов, 2000: 5 – 7). Тези подходи са важни за реализация на идеята за достойно отношение към човека, независимо от неговите психофизически особености.

Основа на различни изследвания и концепции за интеграцията и включващото образование са **философските идеи на екзистенциализма, прагматизма, постмодернизма, феноменологията**.

Философията на **екзистенциализма** предлага нов поглед към лицето с уважение, неговото индивидуално и обществено съществуване. Издига основната идея – екзистенция, т.е. личното, уникалното съществуване на човека, център – човешкото „Аз“, благодарение на което всеки човек се представя

като единствена по рода си, неповторима и свободна личност, „избираща“ и „изграждаща“ себе си, живота си, отговорна за действията си. Човекът постоянно преодолява, надмогва своите предели и в това преодоляване се изразява неговото „екзистиране“.

Социалните условия и условията на образование трябва да бъдат насочени към това, че битието на човека с увреждания да стане максимално самостоятелно, независимо, а самият човек, проявявайки активна и отговорна жизнена позиция – равноправен член на обществото, реализирайки се в това общество. Концепцията за самостоятелен и независим начин на живот на хората с увреждания определя днес подходите към формиране целите и съдържанието на развитие на включващото образование.

Феноменологията и екзистенциализмът стават философски източници на хуманистичната психология, която, от своя страна, довежда до развитие на хуманистичната педагогика и разработване на педагогическите технологии на интеграцията и включващото образование.

Учението на Едмунд Хусерл за „жизнен свят“ има голямо влияние върху философията на XX век, служейки като благодатна почва за появата на екзистенциално-феноменологични изследвания. Хусерл разширява понятието за жизнения свят от тясно разбиране света на всекидневния живот до интересубективно и исторически структуриран социокултурен свят, мотивиран от интереса към феноменологично обосноваване на хуманитарните науки.

Концепцията за жизнен свят, разбираана като света на всекидневието, намира особено внимание в множество хуманитарни и социални науки.

Феноменологичното понятие „жизнен свят“ получава и широко разпространение в специалната педагогика в контекста на философията на интеграцията/включването. В този контекст жизненият свят се превръща в педагогическо пространство, когато в него е налице дейност или намерение за дейност на всички взаимодействащи страни, където смислообразуващ елемент е интересубектността. Такова разбиране за образователно пространство предполага вземане под внимание ситуацията на саморазвитие на детето с увреждания, неговите интереси и потребности за себеизразяване, себереализация, които се създават в социалната среда и под нейно влияние.

От идеите на Хусерл е повлияна философията на френския философ Еманоел Левинас. Той е ярък представител на феноменологичното направление в съвременната философия. Създава своята етика на отговорността. Според него, когато става дума за страданието на другите, вече не може да се говори за „познание“, а за „отговорност“.

На основата на феноменологията Левинас утвърждава и развива концепцията за етиката на живота. Тази концепция присъства в неговия етичен подход, наречен етика от другия, и е необходима в хуманистично ориентираните социални отношения, включително и в отношенията с човека с увреждане.

Етичният подход според Левинас (1999) започва с позитивно приемане образа на другия (Ти) такъв, какъвто е в действителност, реален, а не поукрасен. Виждане и приемане на другия означава, че „Аз“ съм задължен да поема без колебание, без очакване на взаимност задължението да отговарям за другия и да му помагам. Това е спонтанен, непреднамерен импулс да се грижиш, предшестваш всякаква рефлексия и рационалност. В основата му не е абстрактна ценност, а конкретен жив човек, който има нужда от помощ.

Този, който наистина обръща поглед към другия, не може да не приеме апела на другия. Моралният императив, подбуждащ към нравствена постъпка, не идва от Аз, а от Ти. Върху това поставя акцент Левинас и подчертава, че е значимо най-вече именно хуманното отношение към Другия.

За разбиране философията на интеграцията важно място имат и схващанията на Е. Гоффман за „ситуация“ и „интерактивно взаимодействие“. Той разглежда двете понятия като взаимнодопълващи се. С термина „ситуация“ определя цялата пространствена среда, която прави всеки встъпващ в нея човек член на общността, съществуваща или новосъздаваща се.

Понятието „ситуация“ е в основата и на медико-философската концепция на У. Хеберлин. Трактовката му претърпява за няколко десетилетия значително развитие. Днес се преодолява фокусирането върху индивида. Появява се ново тълкуване, което включва, наред с персонални и интерактивни аспекти, дейностни елементи. Акцентът се поставя върху факта, че отношенията между индивида и околната среда налагат необходимостта от ситуативно разглеждане, което свързва вътрешни и външни условия на ситуацията.

Феноменологичното направление в педагогическата практика се изразява в разбиране природата на детето, опита от неговия сетивен живот, който съществува в определена социално детерминирана пространствено-времева и езикова среда. Такава оптимална среда за развитието на детето с увреждания е включващата образователна среда.

Хуманистичната парадигма на общественото съзнание се изгражда на основата на признаване в съвременния свят равенството на всички философски възгледи, базиращи се на обща хуманистична система от ценности. Свят, в който се уважават традициите и приемат иновациите, установяват се комуникация и равноправни отношения между хората, независимо от техните възможности и особености. Един от аспектите на развитие на хуманизацията на обществото е хуманизация на образованието, личния и социалния живот както на човека в норма, така и на човека със специални потребности. Промяната в посока на хуманизиране може да бъде възможна, ако самите хора се променят, ако от изключване, неприемане, от „идеологията на хищничество и притежание“ преминат към „идеологията на човечност, взаимно признаване и отговорност“.

Философските идеи за хуманизация на човешкото и социалното съществуване, за ценността на човешкия живот и образование бавно, но сигурно завладяват

общественото съзнание през последните десетилетия. Настъпва обрат на социалния интерес към хората, които не са като другите, които имат ограничени възможности, хора, чието развитие и живот не се вписват в рамките на типичното.

ЛИТЕРАТУРА

- Асмолов, А. Г. (2000). Толерантност от утопии к реальности. – *На пути к толерантному сознанию*. Москва.
- Дру, А. (1980). *Дневниците на Киркегор*. София: „Лъч“.
- Гершунский, Б. С. (1998). *Философия образования для XXI века*. Москва.
- Левинас, Е. (1996). *Хуманизъм към другия човек*. София: СОНМ.
- Левинас, Е. (1999). *Другост и трансцендентност*. София: СОНМ.
- Назарова Н. М. (2012). К вопросу о теоретических и методологических основах инклюзивного обучения. *Специальное образование*, № 2.
- Сластенин, В. А., Чижакова Г. И. (2003). *Введение в педагогическую аксиологию*. Москва: „Академия“.
- Стоянов, Ж. (2000). *Социалната философия от Платон до Карл Поппер*. София: „Албатрос“.
- Фуряева, Т. В. (2002). *Сравнительная педагогика особенных детей: теоретико-методологический аспект*. Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет.
- Хусерл, Е. (1992). *Кризата на европейските науки и трансценденталната феноменология*. София.
- Швейцер, А. (1992). *Благоговение перед жизнью*. Москва: „Прогресс“.
- Haeblerlin, U. (1998). *Allgemeine Heilpaedagogik*. Bern.

REFERENCES

- Asmolov, A. G. (2000). *Tolerantnosty ot utopii k realynosti*. – *Na puti k tolerantnomu soznaniyu*. Moskva.
- Dru, A. (1980). *Dnevnytsite na Kirkegor*. Sofiya: “Lach”.
- Gershunskiy, B. S. (1998). *Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka*. Moskva.
- Levinas, E. (1996). *Humanizam kam drugiya chovek*. Sofiya: SONM.
- Levinas, E. (1999). *Drugost i transtsendentnost*. Sofiya: SONM.
- Nazarova N. M. (2012). K voprosu o teoreticheskikh i metodologicheskikh osnovah inklyuzivnogo obucheniya. *Spetsialynoe obrazovanie*, № 2.
- Slastenin, V. A., Chizhakova G. I. (2003). *Vvedenie v pedagogicheskuyu aksiologiyu*. Moskva: “Akademiya”.
- Stoyanov, Zh. (2000). *Sotsialnata filsofiya ot Platon do Karl Poper*. Sofiya: “Albatros”.
- Furyaeva, T. V. (2002). *Sravnitelynaya pedagogika osobennayh detey: teoretiko-metodologicheskij aspekt*. Krasnoyarsk: Krasnoyarskiy gosudarstvennayy pedagogicheskij universitet.

- Huserl, E. (1992). *Krizata na evropeyskite nauki i transtsendentalnata fenomenologiya*, Sofiya.
- Shveytser, A. (1992). *Blagogovenie pered zhiznyyu*. Moskva: "Progress".
- Haeberlin, U. (1998). *Allgemeine Heilpaedagogik*. Bern.

PHILOSOPHICAL BASIS OF THE INTEGRATION AND THE INCLUSIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The study directs reader's attention to the philosophical origin of the integration as a phenomenon. Various philosophical aspects of the integration and the inclusive education of children with special educational needs are being examined. The author clarifies the significance and the role of the axiological approach for overcoming socio-cultural stereotypes about people with disabilities, equality and freedom of choice. Philosophical elaborations for the ethics of life, for the tolerance, ideas for existentialism are being analyzed, because they are exclusively important for understanding the essence of the integration and the inclusive education.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**
South-West University "Neofit Rilski"
66, Ivan Michailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg